

ТРАДИЦІЇ ТА НОВИЗНА У СОНЕТАХ МИКОЛИ ЗЕРОВА

У статті розглядається традиційне та нове в будові сонетів М. Зерова

Сонети М. Зерова є зразком нерозривних зв'язків класичної культури й сучасності. Поетичними творами він прагнув досягнути гнучкості й точності у виявленні своїх думок та почуттів, досить вибагливо підходив до добору лексики, виявляв винахідливість у передачі смислових відтінків. У роботі над сонетними формами М. Зеров постійно орієнтувався на вивірені віками закони поетичної творчості. Проте орієнтація на класичні канони не заважала М. Зерову творчо підходити до осмислення традиційних рис сонетописання. Дотримуючись формальних параметрів сонета і подаючи художній твір як зразок єдності форми і змісту, поет намагався узаконити "саме недодержаність і зрив" [1:164]. "Я знаю, Ви скажете: "Але ж при чому тут форма сонета?" Відповідаю: при тому, при чому фрак на молодих джентльменах в Ітон-коледжі. Джентльмен повинен носити фрак, немовби виріс і народився в ньому. Поет повинен писати сонет, немовби зрісся з його вимогами і трудністю" [2:1071]. Сонети стали справді серйозним кроком у творчих пошуках неокласика. Завдяки М. Зерову була розширена тематика творів, підсилена психологізація змісту. Розвиваючи можливості канонічної строфи, автор дає заголовки своїм творам, використовує епіграфи, що відтворюють головну думку твору. Епіграфи, як правило, використовує із поезій інших авторів, із фольклорних, античних та біблійних джерел, частину творів присвячує своїм друзям, зокрема неокласикам. Також бачимо, що поет використовує елементи гумору, іронії, сатири та сарказму, завдяки яким розкриває і висміює негативні явища в житті суспільства. Автор наповнює класичний жанр новим, неповторним звучанням, об'єднуючи більшість творів у тематичні цикли. Завдяки змістовому багатству, М. Зеров далеко вийшов за межі класичного сонета. "Для мене сонет (...) не жанр, а тільки логічна схема" [2:1070]. "Наш теперішній сонет мало подібний до сонетів найстарших майстрів – де в ньому Петрарка, дю Белле? Все інше: змінилися думки, теми, образний добір, ритміка навіть, хоч тут лишаються ті ж чотирнадцять рядків, ті самі катрени і терцети" [2:1067]. В листі до Р. Олексієва М. Зеров стверджує, що "можливості сонета сильно обмежені чотирнадцятьма рядками та традиційною його тематикою. Проте безперечно (...) і те, що сонет належить до жанрових форм "растяжимых". Чотирнадцять рядків сонета, при різному тематичному виповненні та різній синтаксичній організації, справляють враження то довгого, то короткого вірша" [2:1064].

Відзначимо вміння автора поєднувати стислість та чіткість форми із змістом. Поету вдавалося у першому творі сонетних циклів зосереджувати увагу реципієнта на мотивах та настроях, що розкриватимуться в наступних поезіях. Так, у циклі творів "Ars poetica" М. Зеров розкриває власне розуміння мистецького процесу, а перший сонет "Класики" символізує поетичні настрої, симпатії та впевненість у правильності обраного творчого шляху. Наступні сонети актуалізують увагу на різних гранях мистецького пошуку. Сонетописання свідчить про відповідальне ставлення М. Зерова до розвитку жанру канонічної структури. По-своєму розуміючи проблему традиційності та новаторства, поет змістом своїх творів доводить нерозривність культурних зв'язків минулого і сучасного. Дотримуючись загалом вимог складної класичної строфи, М. Зеров одночасно вдається до нових тем, ідей та образів, а також наповнює їх новим змістовим навантаженням. Сонет неокласика є строгою формою, що складається з чотирнадцяти рядків. Складовими сонетної форми, як і класичних зразків, є два катрени та два терцети.

П'ятистопний ямб, що утвердився в нашій літературі як канонічний, наявний і в творчості М. Зерова. Проте деякі твори (наприклад, "Тут теплий Олексій іще іскриться зрана") написані шестистопним ямбом, а в "Князі Ігорі" та "Олександрії" лише останній рядок шестистопний. "Що краще: п'ятистопний ямб чи шестистопний? Я без найменших вагань висловлююся за п'ятистопний. Шестистопний вірш – сумна необхідність, напр., при передаванні Ередія. Як умістити сонет із "Трофеїв" в 146, 148 складах? Мимоволі, а інколи і свідомо берешся за 174, 176. Шестистопний ямб, на мій погляд, одноманітніший, скуєчить його глибока і фіксована цезура" [2:1066].

Зміст сонета будується також за класичним взірцем, що відтворюється у внутрішній композиції сонета. Підходячи до характеристики твору з погляду його змістової будови, зазначимо: I катрен – утверджує основну тему твору; II катрен – теза, що була визначена в першому катрені, розвивається по висхідній до найвищої точки.

Отже, у двох катренах по наростаючій розкривається тема, спрямована на з'ясування психологічного стану ліричного героя або ж певної ситуації, оцінку якій намагається дати автор. Перший терцет визначає розв'язку, яка знаходить своє підтвердження в перших рядках другого терцета і завершується сильним та довершеним щодо експресивності останнім рядком-висновком – замком сонета. Це орієнтир, який М. Зеров під час творчого процесу постійно тримає у своєму полі зору. Проте відзначимо власний підхід до сприйняття класичного жанру поетом. М. Зеров вкладає головну думку в останній терцет, чим досягає закономірного і повного обґрунтування висновку. Так, наприклад, у сонеті "Finale" автор у останніх рядках зумів сконденсувати всю глибину батьківської трагедії:

Стою німий і жити вже безсилий:
Вся думка – з білим і смутним горбом
Немилосердно ранньої могили [3:69].

Подібну конденсацію думок, вражень і почуттів можемо простежити в інших сонетах – "Вергілій", "Чу-принчин сад в Оглаві" та ін.

Як бачимо, М. Зеров не намагався в останньому терцеті повністю підкорятися законам сонетної форми. Поет сміливо використовував вище згадані новації, тим самим утверджуючи в традиційному сонетописанні свої штрихи в неокласичному стилі. Та в цілому М. Зеров дотримується канонічної форми. Катрени мають чітке кільцеве римування (АББА АББА). Терцети, як правило, римуються за схемою французького сонета (ВВГ ДГД). Наприклад, сонет "Визволення". Проте зустрічаються випадки, коли автор дещо зміщує позиції у римуванні рядків терцетів і наближається до італійської схеми (ВВГ ДДГ). Наприклад, сонет "Скорпіон".

Проте М. Зеров не був копіювальником стилю французьких чи італійських поетів. Заслугою українського сонетяра є те, що він зумів гармонійно поєднати у своїй творчості основні здобутки класичних шкіл і реалізувати їхні вимоги на українському ґрунті. Неокласик надавав особливого значення дзвінкості й точності рим. "Найкраща комбінація рим у терцетах. Для мене – ccd + ede. При такому порядку забезпечується чоловіче закінчення при жіночій рими в початковому рядку, і навпаки: жіноча клаузула останнього вірша при чоловічій у першому" [2:1066]. Так, закінчуючи другий катрен жіночою римою, М. Зеров завершував перший рядок першого терцета чоловічою римою. Для прикладу можна використати сонет "Діва". Схема римування катренів, як правило, лишається незмінною в сонетах неокласика. Щодо римування терцетів, М. Зеров застосовує певні варіації, спричинені звуковими та смисловими навантаженнями слів, як, наприклад, у сонеті "Скорпіон". Згадувані сонети ілюструють майстерність та вправність М. Зерова у володінні звуковим багатолоссям української мови, а також прагнення не відступати від класичних канонів. Проте подальший розгляд творів засвідчує нові можливості авторського письма. Так, звернувшись до поезій, написаних протягом тридцяти років, відзначимо деякі відхилення від вимог звукових закінчень у рядках. Це можемо помітити на прикладі сонета "Finale". Можливо, підвищуючи майстерність сонетописання, поет вийшов на рубіж глибшого смислового дослідження слова, чим сприяв новому розвитку і певній модернізації класичного жанру.

Дотримуючись класичних вимог, М. Зеров кожну строфу сонета, як правило, завершує крапкою, не використовує повторення слів. Але в той же час констатуємо: "щодо заборони повторюваних слів і неточних рим мушу сказати: "серці" і "терцій" – рима точна, а повторення: "Роог Yoricck" у першому терцеті сонета не псує. Поняття точної рими в українській поезії – при неопрацьованості теоретичній і практичній цієї ділянки – евфонії – мусить бути трохи поширене, порівняно до російської. У сонеті Бажана "Залізнякава ніч" "третіх" – "кетяг", на мій погляд, рима цілком сонетна" [2:1066]. Варто відзначити й закінчення строф риторичними запитаннями, що створює атмосферу неперервного авторського пошуку відповіді на поставлені питання. Так, у сонеті "Таємничий острів" другий катрен завершується питальними реченнями, що сприяють загостренню загадкової ситуації в житті героїв:

Під дахом гранітової світлиці

П'ять колоністів мучаться – хто ж він,

Що доглядає їх серед нуртин?

Існує він чи, може, тільки сниться? [3:49].

Крім цього, зустрічаються й випадки завершення строф крапкою з комою, що екстраполює неперевершеність мистецької думки. Наприклад, сонет "Роог Yoricck!" Не менш цікавою є авторська спроба означити закінчення строфи трьома крапками. Завдяки цьому прийому, М. Зеров передає незакінченість думки. Так, у сонеті "Kosmos" зустрічаємо:

Зринає він, дзвінкий і розмаїтий,

На шістдесят земних коротких літ

З грузького дна – латаття ніжний цвіт,

Щоб нам жагу безмежну напоїти...[3:41].

Постійний творчий пошук, спрямований на реалізацію думок, мрій у сконденсованій формі сонета, сприяв утвердженню нових мистецьких підходів. М. Зеров постійно наповнював класичний сонет рисами власного поетичного стилю. "Сонет – то є архітектурний принцип, а не декорація (...) єсть жанри, які вже поширились, застосувались і живуть, поволі модифікуючись. Такий, наприклад, сонет" [4:76-77]. Завдяки осмисленню вимог класичної форми, поету вдалося виявити нові відтінки цієї форми в сучасній поезії. М. Зеров справді постає перед нами в ролі модифікатора сонета. Свіжість та оригінальність авторського мислення спостерігається в нових ідеях, чистоті та милозвучності мови. Базою евфонії є майстерне використання багатогранного природного звучання українських фонетичних груп, внаслідок чого всі звуки вимовляються чисто, чітко та ясно. Серйозна робота над сонетами сприяла уникненню збігу приголосних, повторів слів та висловлювань. Слова у реченнях об'єднуються за вимогами звукової структурності, фонетичної злагодженості мови. М. Зеров постійно прагнув до милозвучності, звукової гармонійності при доборі слів, ураховуючи не тільки смислову сторону слів, а й ступені їх музикальних відтінків. При цьому поет постійно намагався зберігати в сонетах звичайну розмовну інтонацію, чим досягав неповторного звучання творів.

Широке використання фонетичних, лексичних, морфологічних та синтаксичних засобів мови помітне у всій поетичній творчості М. Зерова. Так, сонет "Суниця" на фонетичному рівні відтворює колорит пейзажних картин, що оточують ліричного героя. Завдяки засобам звукозапису, автор інтонаційно виділяє слова із цими звуками, підкреслюючи їх значимість та емоційну напругу. Звукові повтори сприяють повнішому та виразнішому відтворенню психологічних переживань ліричного героя, який намагається знайти хвилини спокою для своєї душі. Переважаюча алітерація звуку [с] передає моменти психологічного тиску суспільства на авторську свідомість та наростаюче бажання усамітнення з природою:

Од псів гавкучих солодко спочить,
Од нищих душ, підступства і тривоги [3:46].

Розкриттю психології людей сприяє й асонанс [і], [о],[и].

На лексичному рівні відзначимо епітети: "шум розлогий", "хмаркою пухнатою", "високий день", "веселих запашних суніць", "соків земляних" [3:46]. Епітети, підкреслюючи характерну рису певних предметів, сприяють більш глибокій передачі думок та мрій ліричного героя. Для підсилення емоційного звучання авторської думки поет використовує в сонеті "Суніці" персоніфікацію ("шум іде") та метонімію ("шум хмарою темнить").

Із морфологічного боку – основними рушійними силами авторського творчого процесу є застосування іменників та прикметників, що найбільш точно віддзеркалюють почуття ліричного героя.

На синтаксичному рівні зазначимо використання автором складних речень, а також дієприслівникових зворотів: "примкнувши віі", "соків земляних відчувши міць". Заслугує на увагу і думка М. Зерова стосовно архітектури терцетів. "По-моєму, терцети можуть бути і окремими реченнями, і інтонаційними, замкнутими у собі кусками одного речення" [2:1066].

Розвиваючи сонетний жанр в літературі 20-30-х років, М. Зеров довів невмирущість сонета. Поезія неокласика сповнена особливими принадами гармонійного поєднання минулого і сучасного. Сам термін "неокласичне" є зразком цього вдалого поєднання, адже, застосувавши канони минулого, поет наповнив українську культуру класичною неповторністю. При цьому М. Зеров ретельно дбав про урізноманітнення тематичного наповнення сонета.

М. Зерову вдалося, застосовуючи традиційні чинники сонетного жанру, використати багаті елементи українського фольклору. Звукова система нашої мови була широко застосована поетом як своєрідний процес пізнання світу, а полісемантика слова, відповідно, переросла в глибокий та осяжний резервуар образності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Білик Г. Юрій Шерех. Погляд на український неокласицизм // Слово і час. – 1998. - № 12. – С. 25-30.
2. Зеров М. Українське письменство /Упоряд. М. Сулима: Післям. М. Москаленка. – К.: Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2003. – 1302 с.
3. Зеров М. Твори: У 2 т. – К.: Дніпро, 1990. – Т.1 : Поезії. Переклади / Упоряд. Г.П. Кочур, Д.В. Павличко. – 843 с.
4. Мороз О. Етюди про сонет. – К.: Дніпро, 1973. – 112 с.

Матеріал надійшов до редакції 6.02.2004 р.

Башмановский В.И. Традиции и новизна в сонетах Н. Зерова.

В статье рассматривается традиционное и новое в строении сонетов Н. Зерова.

Bashmanivsky V.I. The New and Old Features in the Sonnets by M. Zerov.

The paper considers the new and the old features in the prosody of sonnets by M. Zerov.